

دانشگاه الزهرا (س)
دانشکده علوم اجتماعی و اقتصادی

پایان نامه
جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد
رشته پژوهش علوم اجتماعی

عنوان
رابطه عقلانیت و گرایش به نوآوری در میان دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه‌های وابسته
به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری در سال تحصیلی ۸۹-۱۳۸۸

استاد راهنما
دکتر فاطمه جمیلی

استاد مشاور
دکتر مرضیه موسوی

دانشجو
مینا علی زاد خالدي

اسفند ماه ۱۳۸۸

کلیه دستاوردهای این تحقیق متعلق به دانشگاه

الزهرا (س) است.

چکیده:

پژوهش حاضر درصدد است تا به بررسی پارادوکس میان افزایش کمی تحقیقات و نارضایتی محققان از زمینه های رشد نوآوری بپردازد. به این منظور، رابطه عقلانیت و گرایش به نوآوری را در میان دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاههای وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری مورد آزمون قرار داده است. ضمن بومی سازی در پایین ترین سطح (چالش دیدگاههای نظری آدورنو و هورکهایمر با یافته های مطالعه اکتشافی ، تحقیقات داخلی و تجربیات دانشگاهی)، متغیرهای مستقل عقلانیت در بعد تکنیکی و تفکر انتقادی، تعاملات مبتنی بر حسادت (در روابط غیر رسمی دانشجویان)، و متغیر وابسته گرایش به نوآوری در ابعاد تکنیکی و انتقادی، در چارچوب نظری قرار گرفته اند.

این تحقیق با روش پیمایش و تکنیک پرسشنامه و بر اساس روش نمونه گیری سهمیه ای اتفاقی به تعداد ۳۹۱ نفر از دانشجویان کارشناسی ارشد و دکتری، در دانشگاه های تهران، شهید بهشتی، امیرکبیر و علامه طباطبایی اجرا گردیده است.

یافته ها بیانگر آن است که عقلانیت هم با گرایش به نوآوری و هم با تعاملات مبتنی بر حسادت رابطه مثبت دارد. رابطه تفکر انتقادی با گرایش به نوآوری ، با بهره مندی از سطح معناداری مطلوب ، تأیید گردیده است و ۳۲٪ از متغیر وابسته را تبیین می کند. همچنین رابطه منفی و معنادار عقلانیت تکنیکی و تفکر انتقادی بیانگر رابطه دیالکتیکی میان آنها است.

واژگان کلیدی: عقلانیت، عقلانیت تکنیکی، تفکر انتقادی ، تعاملات مبتنی بر حسادت، گرایش به نوآوری، و بومی سازی.

فهرست مطالب

فصل اول

۱- فصل اول؛ کلیات

- ۱-۱- بیان مساله ۲
- ۲-۱- اهمیت و ضرورت انجام تحقیق ۶
- ۳-۱- اهداف پژوهش ۷

فصل دوم

۲- فصل دوم؛ واکاوی ادبیات تحقیق

- ۱-۲- واکاوی ادبیات پژوهشی ۹
- ۱-۱-۲- پیشینه داخلی ۹
- ۲-۱-۲- پیشینه خارجی ۲۰

۲-۲- واکاوی ادبیات نظری

- ۱-۲-۲- نظریه های جامعه شناختی ۲۲
- ۱-۱-۲-۲- کلیاتی در مورد جامعه شناسی علم و تکنولوژی ۲۲
- ۲-۱-۲-۲- نظریه های جامعه شناسی کلاسیک ۲۸
- ۱-۲-۱-۲-۲- آگوست کنت ۲۸
- ۲-۲-۱-۲-۲- هربرت اسپنسر ۳۰
- ۳-۲-۱-۲-۲- کارل مارکس ۳۱
- ۴-۲-۱-۲-۲- امیل دورکیم ۳۲
- ۵-۲-۱-۲-۲- جورج زیمل ۳۵
- ۶-۲-۱-۲-۲- ماکس وبر ۳۶
- ۷-۲-۱-۲-۲- ویلفرد و پاره تو ۴۹
- ۳-۱-۲-۲- نظریه های جامعه شناسی معاصر ۵۱
- ۱-۳-۱-۲-۲- تالکوت پارسونز ۵۱
- ۲-۳-۱-۲-۲- مکتب فرانکفورت ۵۳
- ۱-۲-۳-۱-۲-۲- کلیات ۵۳
- ۲-۲-۳-۱-۲-۲- هربرت مارکوزه ۵۹

- ۶۱ ..... آدورنو و هورکهایمر ۳-۲-۳-۱-۲-۲
- ۷۰ ..... یورگن هابرماس ۴-۲-۳-۱-۲-۲
- ۷۳ ..... سی رایت میلز ۳-۳-۱-۲-۲

- ۷۵ ..... نظریه های روان شناختی ۲-۲-۲
- ۷۵ ..... کلیات ۱-۲-۲-۲
- ۷۶ ..... خلاقیت و شخصیت ۲-۲-۲-۲
- ۷۸ ..... خلاقیت و هوش ۳-۲-۲-۲
- ۸۰ ..... خلاقیت و دانش ۴-۲-۲-۲
- ۸۱ ..... نظریه های سازمانی و مدیریتی ۳-۲-۲

۳-۲- تلخیص ادبیات تحقیق

- ۸۷ ..... تلخیص ادبیات پژوهشی (داخلی و خارجی) ۱-۳-۲
- ۸۹ ..... تلخیص ادبیات نظری ۲-۳-۲

- ۹۴ ..... چارچوب نظری ۴-۲
- ۱۰۰ ..... مدل تحلیل ۵-۲
- ۶-۲- فرضیات تحقیق
- ۱۰۱ ..... فرضیات اصلی ۱-۶-۲
- ۱۰۱ ..... فرضیات فرعی ۲-۶-۲

فصل سوم

۳- فصل سوم؛ روش شناسی تحقیق

- ۱۰۳ ..... روش تحقیق ۱-۳
- ۱۰۴ ..... جامعه آماری ۲-۳
- ۱۰۴ ..... نمونه گیری ۳-۳
- ۱۰۶ ..... شیوه سنجش متغیرها و تعریف مفاهیم ۴-۳
- ۱۰۶ ..... شاخص کل گرایش به نوآوری (متغیر وابسته) ۱-۴-۳
- ۱۰۸ ..... شاخص کل عقلانیت (متغیر مستقل) ۲-۴-۳
- ۱۰۸ ..... شاخص کل عقلانیت تکنیکی ۱-۲-۴-۳

- ۱۱۰ ..... ۲-۲-۴-۳- تفکر انتقادی
- ۱۱۲ ..... ۳-۲-۴-۳- تعاملات مبتنی بر حسادت.
- ۱۱۴ ..... ۴-۲-۴-۳- متغیر های زمینه ای
- ۱۱۵ ..... ۵-۳- روش گرد آوری داده ها
- ۱۱۵ ..... ۶-۳- اعتبار و روایی
- ۱۱۷ ..... ۷-۳- روش تجزیه و تحلیل داده ها

فصل چهارم

۴- فصل چهارم؛ یافته های تحقیق

- ۱۱۹ ..... ۱-۴- تحلیل توصیفی (یک متغیره)
- ۱۱۹ ..... ۱-۱-۴- مشخصات فردی (سیمای پاسخگویان)
- ۱۱۹ ..... ۱-۱-۴- جنس
- ۱۲۰ ..... ۲-۱-۴- سن
- ۱۲۲ ..... ۳-۱-۴- وضعیت تأهل
- ۱۲۳ ..... ۴-۱-۴- دانشگاه محل تحصیل
- ۱۲۴ ..... ۵-۱-۴- رشته تحصیلی
- ۱۲۵ ..... ۶-۱-۴- مقطع تحصیلی
- ۱۲۶ ..... ۷-۱-۴- مرحله تحصیلی
- ۱۲۷ ..... ۸-۱-۴- محل سکونت خانواده
- ۱۲۹ ..... ۹-۱-۴- میزان درآمد ماهیانه خانواده
- ۱۳۰ ..... ۱۰-۱-۴- سابقه دریافت جایزه از جشنواره های مختلف
- ۱۳۱ ..... ۱۱-۱-۴- تعداد جایزه های دریافتی
- ۱۳۲ ..... ۲-۱-۴- توزیع پراکندگی متغیر وابسته (شاخص کل گرایش به نوآوری)
- ۱۳۲ ..... ۱-۲-۴- گرایش به نوآوری تکنیکی
- ۱۳۴ ..... ۲-۲-۴- گرایش به نوآوری انتقادی
- ۱۳۶ ..... ۳-۲-۴- شاخص کل گرایش به نوآوری
- ۱۳۷ ..... ۳-۱-۴- توزیع پراکندگی متغیرهای مستقل (عقلانیت تکنیکی، تفکر انتقادی و تعاملات مبتنی بر حسادت)
- ۱۳۷ ..... ۱-۳-۴- عقلانیت تکنیکی
- ۱۴۳ ..... ۲-۳-۴- تفکر انتقادی
- ۱۴۷ ..... ۳-۳-۴- شاخص کل عقلانیت
- ۱۴۸ ..... ۴-۳-۴- تعاملات مبتنی بر حسادت
- ۱۵۱ ..... ۴-۱-۴- مقایسه میانگین ها
- ۱۵۲ ..... ۲-۴- تحلیل استنباطی (دو متغیره)
- ۱۵۲ ..... ۱-۲-۴- بررسی رابطه شاخص کل گرایش به نوآوری و متغیرهای زمینه ای
- ۱۵۲ ..... ۱-۲-۴- بررسی رابطه شاخص کل گرایش به نوآوری و جنس پاسخگویان

۱۵۳	۲-۱-۲-۴ بررسی رابطه شاخص کل گرایش به نوآوری و سن پاسخگویان.....
۱۵۴	۳-۱-۲-۴ بررسی رابطه شاخص کل گرایش به نوآوری و وضعیت تأهل.....
۱۵۴	۴-۱-۲-۴ بررسی رابطه شاخص کل گرایش به نوآوری و دانشگاه محل تحصیل.....
۱۵۵	۵-۱-۲-۴ بررسی رابطه شاخص کل گرایش به نوآوری و گروههای تحصیلی.....
۱۵۶	۶-۱-۲-۴ بررسی رابطه شاخص کل گرایش به نوآوری و مقطع تحصیلی.....
۱۵۶	۷-۱-۲-۴ بررسی رابطه شاخص کل گرایش به نوآوری و مرحله تحصیلی.....
۱۵۷	۸-۱-۲-۴ بررسی رابطه شاخص کل گرایش به نوآوری و محل سکونت خانواده.....
۱۵۷	۹-۱-۲-۴ بررسی رابطه شاخص کل گرایش به نوآوری و میزان درآمد ماهیانه خانواده.....
۱۵۷	.....
۱۵۸	۱۰-۱-۲-۴ بررسی رابطه شاخص کل گرایش به نوآوری و سابقه دریافت جایزه.....
	۲-۲-۴ آزمون فرضیات
۱۵۹	۱-۲-۲-۴ فرضیات اصلی.....
۱۶۳	۲-۲-۲-۴ فرضیات فرعی.....
۱۶۹	۳-۴ تحلیل رگرسیون چند متغیره.....
۱۷۵	۴-۴ نتایج آماری.....
۱۷۵	۱-۴-۴ سیمای پاسخگویان.....
۱۷۶	۲-۴-۴ مقایسه میانگین ها.....
۱۷۷	۳-۴-۴ تحلیل استنباطی.....
۱۷۸	۴-۴-۴ تحلیل رگرسیون.....
۱۸۰	۵-۴ تحلیل نظری.....

فصل پنجم

۱۸۲	۵- فصل پنجم؛ نتیجه گیری.....
۱۸۳	۱-۵ بحث و نتیجه گیری.....
۱۸۹	۲-۵ محدودیت ها و موانع پژوهش.....
۱۹۰	۳-۵ پیشنهادات.....
۱۹۲	فهرست منابع.....

فهرست جداول

- جدول ۱-۲ - شاخص های رفتار معطوف به ارزش و رفتار معطوف به هدف از دیدگاه وبر... ۳۹
- جدول ۲-۲ - تفاوت انواع چهارگانه عقلانیت... ۴۳
- جدول ۳-۲ - مقایسه عقلانیت ارزشی و رسمی... ۴۴
- جدول ۴-۲ - مقایسه انواع کنشها از دیدگاه وبر... ۴۷
- جدول ۵-۲ - تلخیص عوامل و موانع خلاقیت... ۸۲
- جدول ۶-۲ - خلاصه تحقیقات انجام شده در زمینه عقلانیت، خلاقیت و نوآوری... ۸۸
- جدول ۷-۲ - تلخیص دیدگاه جامعه شناسان در زمینه عقلانیت و نوآوری... ۹۰
- جدول ۸-۲ - یافته های مطالعه اکتشافی در مورد عوامل بازدارنده و تقویت کننده نوآوری از دید دانشجویان... ۹۸
- جدول ۹-۲ - چارچوب نظری... ۹۹
- جدول ۱-۳ - توزیع جامعه آماری و حجم نمونه بر حسب رشته های مختلف تحصیلی... ۱۰۵
- جدول ۲-۳ - ابعاد، تعریف نظری و تعریف عملیاتی شاخص کل گرایش به نوآوری... ۱۰۷
- جدول ۳-۳ - تعریف نظری و تعریف عملیاتی عقلانیت تکنیکی... ۱۰۹
- جدول ۴-۳ - تعریف نظری و تعریف عملیاتی تفکر انتقادی... ۱۱۱
- جدول ۵-۳ - ابعاد، گویه ها و سطح سنجش تعاملات مبتنی بر حسادت... ۱۱۳
- جدول ۶-۳ - ابعاد و سطح سنجش متغیرهای زمینه ای... ۱۱۴
- جدول ۷-۳ - ضرایب آلفای کرونباخ... ۱۱۶
- جدول ۱-۴ - توزیع فراوانی و نسبی پاسخگویان بر حسب جنسیت... ۱۱۹
- جدول ۲-۴ - شاخص های آماری متغیر سن... ۱۲۰
- جدول ۳-۴ - توزیع فراوانی و نسبی پاسخگویان بر حسب گروههای سنی... ۱۲۱
- جدول ۴-۴ - توزیع فراوانی و نسبی پاسخگویان بر حسب وضعیت تأهل... ۱۲۲
- جدول ۵-۴ - توزیع فراوانی و نسبی پاسخگویان بر حسب دانشگاه محل تحصیل... ۱۲۳
- جدول ۶-۴ - توزیع فراوانی و نسبی پاسخگویان بر حسب رشته تحصیلی... ۱۲۴
- جدول ۷-۴ - توزیع فراوانی و نسبی پاسخگویان بر حسب مقطع تحصیلی... ۱۲۵
- جدول ۸-۴ - توزیع فراوانی و نسبی پاسخگویان بر حسب مرحله تحصیلی... ۱۲۶
- جدول ۹-۴ - توزیع فراوانی و نسبی پاسخگویان بر حسب محل سکونت خانواده... ۱۲۸
- جدول ۱۰-۴ - شاخصهای آماری متغیر درآمد... ۱۲۹

جدول ۴-۱۱ - توزیع فراوانی و نسبی پاسخگویان بر حسب دریافت جایزه از جشنواره های مختلف .	۱۳۰
جدول ۴-۱۲ - توزیع فراوانی و نسبی پاسخگویان بر حسب تعداد جازه های در یافتی	۱۳۱
جدول ۴-۱۳ - توزیع نسبی پاسخگویان بر حسب متغیر گرایش به نوآوری تکنیکی	۱۳۳
جدول ۴-۱۴ - شاخصهای آماری قدیم و استاندارد شده متغیر گرایش به نوآوری تکنیکی	۱۳۳
جدول ۴-۱۵ - توزیع نسبی پاسخگویان بر حسب متغیر گرایش به نوآوری انتقادی	۱۳۵
جدول ۴-۱۶ - شاخصهای آماری قدیم و استاندارد شده متغیر گرایش به نوآوری انتقادی	۱۳۶
جدول ۴-۱۷ - شاخصهای آماری قدیم و استاندارد شده متغیر شاخص کل گرایش به نوآوری	۱۳۶
جدول ۴-۱۸ - توزیع نسبی پاسخگویان بر حسب متغیر عقلانیت تکنیکی.	۱۴۲
جدول ۴-۱۹ - شاخصهای آماری متغیر عقلانیت تکنیکی.	۱۴۳
جدول ۴-۲۰ - توزیع نسبی پاسخگویان بر حسب متغیر تفکر انتقادی	۱۴۶
جدول ۴-۲۱ - شاخصهای آماری متغیر تفکر انتقادی.	۱۴۷
جدول ۴-۲۲ - شاخصهای آماری شاخص کل عقلانیت	۱۴۸
جدول ۴-۲۳ - توزیع نسبی پاسخگویان بر حسب متغیر تعاملات مبتنی بر حسادت	۱۵۰
جدول ۴-۲۴ - شاخصهای آماری متغیر تعاملات مبتنی بر حسادت	۱۵۱
جدول ۴-۲۵ - مقاسه میانگین شاخصها	۱۵۱
جدول ۴-۲۶ - بررسی رابطه جنسیت و شاخص کل گرایش به نوآوری	۱۵۳
جدول ۴-۲۷ - بررسی رابطه سن و شاخص کل گرایش به نوآوری.	۱۵۳
جدول ۴-۲۸ - بررسی رابطه وضعیت تأهل و شاخص کل گرایش به نوآوری.	۱۵۴
جدول ۴-۲۹ - بررسی رابطه دانشگاه محل تحصیل و شاخص کل گرایش به نوآوری.	۱۵۵
جدول ۴-۳۰ - بررسی رابطه گروههای مختلف تحصیلی و شاخص کل گرایش به نوآوری.	۱۵۵
جدول ۴-۳۱ - بررسی رابطه مقطع تحصیلی و شاخص کل گرایش به نوآوری.	۱۵۶
جدول ۴-۳۲ - بررسی رابطه مرحله تحصیلی و شاخص کل گرایش به نوآوری.	۱۵۶
جدول ۴-۳۳ - بررسی رابطه محل سکونت خانواده و شاخص کل گرایش به نوآوری.	۱۵۷
جدول ۴-۳۴ - بررسی رابطه میزان در آمد خانواده و شاخص کل گرایش به نوآوری.	۱۵۷
جدول ۴-۳۵ - بررسی رابطه سابقه دریافت جایزه از جشنواره های مختلف و شاخص کل گرایش به نوآوری.	۱۵۸
جدول ۴-۳۶ - بررسی رابطه شاخص کل عقلانیت و شاخص کل گرایش به نوآوری.	۱۵۹
جدول ۴-۳۷ - بررسی رابطه تعاملات مبتنی بر حسادت و شاخص کل گرایش به نوآوری	۱۶۰
جدول ۴-۳۸ - بررسی رابطه عقلانیت تکنیکی و شاخص کل گرایش به نوآوری.	۱۶۱
جدول ۴-۳۹ - بررسی رابطه تفکر انتقادی و شاخص کل گرایش به نوآوری.	۱۶۲
جدول ۴-۴۰ - بررسی رابطه عقلانیت تکنیکی و گرایش به نوآوری تکنیکی.	۱۶۳
جدول ۴-۴۱ - بررسی رابطه تفکر انتقادی و گرایش به نوآوری انتقادی	۱۶۴
جدول ۴-۴۲ - بررسی رابطه عقلانیت تکنیکی و تعاملات مبتنی بر حسادت	۱۶۳
جدول ۴-۴۳ - بررسی رابطه تفکر انتقادی و تعاملات مبتنی بر حسادت	۱۶۴
جدول ۴-۴۴ - بررسی رابطه شاخص کل عقلانیت و تعاملات مبتنی بر حسادت.	۱۶۷
جدول ۴-۴۵ - بررسی رابطه عقلانیت تکنیکی و تفکر انتقادی	۱۶۸

جدول ۴-۴۶ - نتایج آزمون تحلیل رگرسیون مدل اول	۱۷۰
جدول ۴-۴۷ - ضرایب آزمون تحلیل رگرسیون مدل اول	۱۷۰
جدول ۴-۴۸ - نتایج آزمون تحلیل رگرسیون مدل دوم	۱۷۱
جدول ۴-۴۹ - ضرایب آزمون تحلیل رگرسیون مدل دوم	۱۷۲
جدول ۴-۵۰ - نتایج آزمون تحلیل رگرسیون مدل سوم	۱۷۲
جدول ۴-۵۱ - ضرایب آزمون تحلیل رگرسیون مدل سوم	۱۷۳

فهرست نمودارها

نمودار ۲-۱ - متغیرهای فردی و سازمانی موثر بر خلاقیت و نوآوری	۹۲
نمودار ۲-۱ - عوامل و موانع سازمانی موثر بر خلاقیت و نوآوری	۹۳
نمودار مدل تحلیل	۱۰۰
نمودار ۴-۱ - توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب جنسیت	۱۲۰
نمودار ۴-۲ - توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب سن	۱۲۱
نمودار ۴-۳ - توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب وضعیت تأهل	۱۲۲
نمودار ۴-۴ - توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب دانشگاه محل تحصیل	۱۲۳
نمودار ۴-۵ - توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب رشته تحصیلی	۱۲۴
نمودار ۴-۶ - توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب مقطع تحصیلی	۱۲۵
نمودار ۴-۷ - توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب مرحله تحصیلی	۱۲۶
نمودار ۴-۸ - توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب دریافت جایزه از جشنواره های مختلف	..
نمودار ۴-۹ - توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب تعداد جایزه های دریافتی	۱۳۱

۱- فصل اول: کلیات

در فصل اول ابتدا مسأله تحقیق و ضرورت انجام آن مطرح می گردد، سپس اهداف پژوهش معرفی خواهند شد.

۱-۱- بیان مسأله

نوآوری^۱ در فرهنگ ویکی پدیا^۲ به معنای تغییرات بنیادی و اساسی در تفکر، اشیاء، فرآیندها و خدمات محسوب می‌شود. نوآوری در آئین نامه ارتقاء اعضای هیئت علمی اینطور تعریف شده است: تحقق بخشیدن، عینی کردن و ارائه نتایج خلاقیت که به صورت ارائه یک مفهوم، تعریف، قضیه یا پیشنهاد جدید می‌باشد (معمولاً در قالب یک مقاله علمی) در زمینه خلاقیت و نوآوری دیدگاههای مختلفی وجود دارد. عده‌ای آن را مختص نوابغ و افراد خاص می‌دانند در مقابل عده‌ای دیگر معتقدند که خلاقیت و نوآوری مختص افراد خاص نیست و افراد در هر موقعیتی و در هر سطحی، قدرت خلاقیت و اندیشه دارند. رویکرد نخست بیشتر بر تلقی خلاقیت به مثابه نوعی استعداد ذاتی یا طبیعی متکی است. (فاضلی، ۱۳۷۸) روان شناسان جزء دسته نخست هستند. روان شناسان سعی می‌کنند ویژگیهای افرادی که در سطح بالایی از خلاقیت هستند را مشخص کنند. مطالعه در این زمینه بیشتر از طریق بررسی تاریخچه زندگی اینگونه اشخاص و خصوصیات رفتاری و شغلی آنان عمل می‌شود (میرقیداری، ۱۳۸۲). رویکرد دوم خلاقیت را امری اجتماعی می‌داند (فاضلی، ۱۳۷۸). اینان معتقدند خلاقیت و استعداد تواناییهای بالقوه‌ای هستند که در تمام انسانها وجود دارد که اگر راه بروز آنها باز شود، بیشتر و کاراتر و اگر راه بروز آنها بسته شود، ضعیف تر، ناکارتر و حتی مانعی برای جامعه ما محسوب می‌شوند (منصوری، ۱۳۸۰: ۱۹). به نظر می‌رسد در جامعه ما مطالعات گروه اول غالب است. شاهد این مدعا، مراجعه به دانشگاههای

1- innovation
2- wikipedia

تهران (دانشگاههای وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری) و دستیابی به منابع اندک در زمینه نوآوری در حوزه جامعه‌شناسی و کمبود پایان‌نامه‌های دانشجویی در این زمینه می‌باشد.

دانشگاهها عمده‌ترین مراکز تولید و اشاعه دانش هستند و ایجاد نوآوری از مهمترین کارکردهای دانشگاهها می‌باشد. اجتهادی (۱۳۷۷) و خورسندی (۱۳۸۵) پیشبرد مرزهای دانش و تولید دانش نو را از اهداف و کارکردهای عمده آموزش عالی بر شمرده‌اند. در این رابطه مدیر کل امور پژوهشی وقت وزارت علوم اظهار می‌دارد که در حال حاضر بیشترین درصد پژوهش و نوآوری در دانشگاهها انجام می‌شود بطوریکه بیش از ۸۰ درصد نوآوریها توسط دانشجویان تحقق می‌یابد (خبرگزاری مهر، ۱۳۸۷/۱/۱۴).

شواهد نشان می‌دهد که در سالهای اخیر با رشد فزاینده نوآوری در داخل کشور روبرو بوده ایم. به گزارش هیئت نظارت و ارزیابی فرهنگی و علمی، نرخ رشد درخواستهای ثبت اختراع در داخل کشور از سال ۷۸ به بعد نسبت به سالهای قبل از آن بسیار بیشتر است. بطوریکه این تعداد از سال ۸۱ تا ۸۴ حدوداً ۴ برابر شده است. تعداد درخواستهای ثبت اختراع در سال ۸۴ نسبت به سال ۸۳، ۶۲٪ رشد داشته است. و در مورد مقالات علمی در مجلات بین‌المللی در سال ۲۰۰۵ نسبت به سال قبل با ۴۵٪ رشد رو برو بوده ایم. به رغم رشد بالای کمی تحقیقات در سال های اخیر، با رشد نارضایتی اقشار دانشگاهی از نارسائیهای موجود در نهاد دانشگاه در زمینه خلاقیت و نوآوری نیز مواجهیم. گزارشهای ذیل موید این ادعا است:

پیر خائفی (۱۳۸۲) در تحقیقی در زمینه عوامل کم توجهی به خلاقیت در دانشگاهها به بررسی عوامل اجتماعی، انگیزشی و مدیریتی پرداخته است. وی در این زمینه به موارد زیر اشاره می‌کند: عدم استقبال دانشگاه از تغییرات نوین؛ فرهنگ دانشگاه کمتر مروج روحیه ابداع و

نوآوری است. نبود مقررات اداری و سازمانی تسهیل کننده؛ نبود آزادی در انتخاب دروس متناسب با نظریات و استعداد دانشجویان؛ نبود برنامه‌هایی برای پرورش خلاقیت در دانشگاه‌ها و ...

ارشاد و حمایت خواه (۱۳۸۵) به بررسی عوامل موثر بر تمایل به برون کوچی نخبگان علمی ایران پرداخته‌اند. اینان در خصوص عوامل داخلی تاثیر گذار بر تمایل نخبگان علمی به برون کوچی از کشور به عوامل اقتصادی، علمی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی اشاره کرده‌اند. از جمله عوامل علمی و فرهنگی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: چیرگی کمیت بر کیفیت در دانشگاه‌ها و مراکز علمی کشور؛ فقدان فضای علمی - پژوهشی مناسب؛ بومی نبودن علم؛ فقدان شایسته‌سالاری و توجه به مدرک سالاری و ...

منصوری (۱۳۸۰) در تحقیقی به بررسی نارسائیهای دانشگاه در ایران پرداخته است. به نظر وی نارسائیهای یک نهاد در تناسب آن با هدف و نقش تعریف شده‌اش مشخص می‌شود. چون این تعریفها برای نهاد دانشگاه‌ها وجود ندارد بر شمردن نارسائیها تامل برانگیز است اما همواره می‌توان بر این نقش و تعریف آن در کشورهای پیشرفته که ما از آنها کپی برداری کرده‌ایم، استفاده کنیم. دانشگاه‌های ما: محل مناسبی برای رشد تفکر و خلاقیت نیست؛ آموزش با نیاز جامعه متناسب نیست؛ استعدادها را پرورش نمی‌دهند و افسردگیهای اجتماعی را تشدید می‌کنند؛ به حد کافی از طرف دولت و جامعه حمایت قانونی و مالی نمی‌شوند؛ نهادی زایا و منعطف نیستند.

صادق زاده و احمدی فر (۱۳۸۷) طی تحقیقی به آسیب شناسی مدیریت نظام آموزشی کشور و تاثیر آن بر وضعیت موجود پرداختند و به این نتیجه رسیدند که این آسیبها و کاستی‌ها، نظام آموزشی را بطور جدی در معرض خطر قرار می‌دهد. از جمله اهم مواردی را که می‌توان به آنها به عنوان آسیبهای مطرح شده در نظام آموزشی اشاره کرد عبارتند از: فقدان نوآوری و خلاقیت

در نظام آموزشی؛ فقدان اندیشه مشارکتی در مدیریت نظام آموزشی؛ فقدان برنامه ریزی استراتژیک در مدیریت نظام آموزشی؛ فقدان ارزیابی آموزشی و ...

همچنین مدیر کل امور پژوهشی وقت وزارت علوم، در خصوص الزام تحقق نوآوری گفت: با اینکه دانشگاه ها تا کنون نقش بسیار موثری در جامعه داشته اند، ولی تاکنون بصورت برنامه ریزی شده، منسجم و هدفمند عمل نمی شده لذا اکنون این سیاست در وزارت علوم نیز دنبال می شود که بحث نوآوری به شکل برنامه ریزی شده پیگیری شود و با کمک خود دانشگاهها هدفمند شود (خبرگزاری مهر، ۱۴/۱/۸۷).

به این ترتیب با توجه به روند فزاینده نوآوری در کشور و نقشی که دانشگاهها در زمینه ظهور نوآوریها برعهده دارند و نارسائیهای موجود در آن، باید متوجه خطرات آن نیز باشیم. همان خطری که غرب در ارتباط با عقلانیت ابزاری با آن مواجه شده است. فرانکفورتیان با نگرشی کلیت نگر، زمینه نقد و پژوهش را به حوزه هائی چون علم، عقلانیت و فرهنگ گستراندند و ادعان داشتند که در دوره نوین کانون سلطه از اقتصاد به فرهنگ انتقال یافته است. علوم اجتماعی و انسانی صرفاً با مطالعه هست ها و پرهیز از باید های آرمانی و ارزشی به بهانه حفظ بی طرفی علمی، توجیه گر نظام سلطه گشته و عقلانیت ابزاری با سلطه بر تار و پود بشری وی را تا حد یک شی بی هویت تنزل داده است (مهدیزاده، ۱۳۷۵).

مارکوزه در کتاب انسان تک ساحتی از عقلانیت تکنولوژیکی تحت عنوان منطق سلطه یاد می کند. به نظر وی تسلط بر طبیعت از طریق دانش و تکنولوژی، شکل جدیدی از تسلط بر بشریت را ضروری می سازد (آزاد ارمکی، ۱۳۷۶: ۱۴۸).

آدورنو و هورکهایمر نیز به تبعیت از وبر استدلال می کنند که فرهنگ غربی تحت سلطه عقلانیت ابزاری قرار دارد و هدف آن کنترل اعمال انسان از طریق علم و تکنولوژی غیر انسانی است. آنان همچنین به تناقضی در رابطه با عقلانیت در عصر روشنگری و مدرنیته اشاره

می کنند. آنها در نهایت متوجه شدند که این تناقض در تنش بین آرمانهای جهانی علم که سبب رهائی فرد از جهل و خرافات و اساطیر می گردد و اهداف پوزیتیویستی و کمیت گرا که در فرهنگ سود گرایی تجلی یافته اند. به نظر آنها تأثیری که اصول محاسبه و سیستمی کردن امور و پدیده ها داشته اند عبارتند از عقلانی کردن فرهنگ، تبدیل علم و عقل به ابزار سلطه تکنولوژیک که نشانه افول فرد مستقل به شمار می آید (نوذری، ۱۳۷۸: ۴۱۸).

با توجه به آنچه گذشت، سوالات مطرح در این پژوهش عبارتند از:

- ۱- وضعیت دانشگاهها به لحاظ تقویت کنندگی امر نوآوری و بازدارندگی از آن، از دید دانشجویان تحصیلات تکمیلی چگونه ارزیابی می شود؟
- ۲- در صورتیکه شرایط دانشگاه در گرایش به نوآوری، باز دارنده و یا تقویت کننده باشد، عقلانیت چه رابطه ای با آن دارد؟

۱-۲- اهمیت و ضرورت انجام تحقیق:

نوآوری از مسائل بسیار مهم و اساسی به شمار می رود. نوآوری که در قالب ثبت اختراعات، انتشارات علمی کشور و . . . بوجود می آید نشانگر رشد تولید علم و ارتقاء جایگاه علم و فناوری کشور در سطح داخلی و بین المللی خواهد بود. همچنین تولید علم زمینه ساز ایجاد فناوری و در نتیجه باعث اشتغال می گردد (گزارش هیئت نظارت و ارزیابی فرهنگی و علمی، ۱۳۸۵).

همانطور که به آن اشاره شد، ایجاد نوآوری از مهمترین کارکردهای دانشگاه می باشد و به گفته مدیر کل امور پژوهشی وزارت علوم (خبرگزاری مهر، ۱۳۸۷/۱/۱۴) در حال حاضر بیش از ۸۰ درصد نوآوریها توسط دانشجویان تحقق می یابد و این امر در سالهای اخیر از رشد قابل توجهی

در داخل کشور برخوردار بوده است. حال که نهاد دانشگاه مرکز مهمی برای نوآوری و بروز خلاقیت محسوب می شود، شناخت عواملی که سبب تشدید و یا تضعیف گرایش دانشجویان به نوآوری می گردند، ضرورت مهمی را در جهت انجام این پژوهش مطرح می سازد. این در صورتی است که در زمینه نوآوری بویژه با رویکرد جامعه شناسی دانش بسیار اندکی (چه در قالب کتاب و یا پایان نامه های دانشجویی) وجود دارد. همچنین اگر مسئولان بدنبال برنامه ریزی و جهت دهی به روند رشد نوآوری در دانشگاه ها و شناخت عوامل تقویت کننده آن باشند، ضرورت و اهمیت این پژوهش را دو چندان خواهد کرد زیرا به گفته مدیر کل امور پژوهشی وزارت علوم تا کنون در رابطه با تحقق نوآوری در دانشگاه ها بصورت برنامه ریزی شده و هدفمند عمل نشده است.

۱-۳- اهداف پژوهش:

بر حسب پرسشهای پژوهشی، تحقیق حاضر در صدد دستیابی به دو هدف ذیل می باشد:

- ۱- تهیه مقیاس عقلانیت و گرایش به نوآوری بر حسب بومی سازی در پایین ترین سطح (مطالعه اکتشافی و چالش نظریه ها با یافته های تحقیقات داخلی) جهت گزینش چارچوب نظری در انطباق هرچه بیشتر با واقعیات اجتماعی.
- ۲- آزمون مقیاس عقلانیت برای بررسی توصیفی و تبیینی مدیریت تحقیقات و مناسبات آن در رابطه با گرایش به نوآوری از دید دانشجویان تحصیلا تکمیلی.

۲- فصل دوم: واکاوی ادبیات تحقیق

در این فصل، ادبیات پژوهشی و ادبیات نظری جهت شناسایی مفهوم عقلانیت و نوآوری، همچنین دیدگاههای نظری و تحقیقات انجام شده مرتبط با آن ها مورد واکاوی قرار می گیرند. در انتها تلخیص مطالب پژوهشی و نظری به صورت جدول ارائه می گردد تا امکان گزینش بهتر چارچوب نظری فراهم گردد.

۲-۱- واکاوی ادبیات پژوهشی

در این بخش به بررسی ادبیات پژوهشی تحقیقات قبلی در زمینه عقلانیت و نوآوری در دو قسمت به پیشینه داخلی و پیشینه خارجی پرداخته شده است.

۲-۱-۱- پیشینه داخلی

پس از جستجو و واریسی تحقیقات مرتبط انجام شده با نوآوری در داخل کشور، با کمبود شدید تحقیقات در حوزه جامعه‌شناسی مواجه شده ایم بدین منظور به برخی از تحقیقات انجام شده در حوزه روان‌شناسی رجوع شده است که بیشترین ارتباط را با موضوع تحقیق حاضر داشته‌اند.

از این میان می‌توان به کارهای زکی (۱۳۸۰)، قاسم زاده (۱۳۸۲)، پیر خائفی (۱۳۸۳)، پیر خائفی (۱۳۸۴) اشاره کرد.

در زمینه عقلانیت نیز تحقیقات انجام شده بیشتر در حوزه نظری صورت گرفته بود. از میان آنها به دو مورد؛ خلیلی (۱۳۷۶) و حسینی (۱۳۸۲) که بصورت پیمایشی انجام گرفته بودند اشاره شده است.

در زمینه تعاملات و ارتباطات به تحقیق قانعی راد (۱۳۸۵) و در زمینه تفکر انتقادی به تحقیق خاوری (۱۳۸۸) اشاره شده است.

• عقلانیت بوروکراتیک در سازمانهای اداری ایران

این تحقیق در قالب پایان نامه کارشناسی ارشد و توسط خلیلی (۱۳۷۶) در دانشگاه علامه طباطبائی صورت گرفته است. هدف از این تحقیق بررسی عقلانیت بوروکراتیک در سازمانهای اداری بوده است که برای رسیدن به این هدف، مطالعه ای موردی در سازمان تأمین اجتماعی انجام گرفته است. محقق با استفاده از نظریه وبر در این زمینه به ارائه فرضیه ها و تنظیم پرسشنامه مبادرت کرده است. روش تحقیق پیمایش و نمونه تحقیق ۱۳۹ نفر بوده اند که به روش نمونه گیری تصادفی از بین مدیران و کارشناسان تأمین اجتماعی انتخاب شده اند. نتایج این تحقیق نشان داده است که میزان قانونمند بودن سازمان، کلیت و یکپارچگی قوانین و مقررات، عدم تبدیل سازمانهای رسمی به غیر رسمی، میزان گزلفاشفتی بودن کنشها و روابط اعضای سازمان با عملکرد عقلانی سازمان رابطه معنی دار دارد. (خلیلی، ۱۳۷۶)

• مقایسه عقلانیت در خرده نظام شخصیت بین کارگران صنعتی و

کشاورزی

این تحقیق نیز در قالب پایان نامه کارشناسی ارشد حسینی (۱۳۸۲) در دانشگاه الزهراء (س) صورت گرفته است. هدف از این تحقیق اینست که عقلانیت را در جزءترین و اساسی ترین بخش وجودی هر فرد یعنی شخصیت وی در رابطه با محیط کار آنها بررسی کند. به عبارت دیگر می خواهد بداند آیا افرادی که در محیط صنعتی با استفاده از فنون جدید مثل خط تولید و تولید به شیوه رباتیک کار می کنند از عقلانیت بیشتری نسبت به کشاورزانی که با همان ابزار و فنون ابتدائی کار می کنند، برخوردارند؟ آیا بکارگیری تکنولوژی باعث ایجاد زمینه فکری لازم برای کاربرد آنها شده است؟

در این تحقیق آراء جامعه شناسان کلاسیک و بیش از همه وبر به عنوان نظریه پرداز اصلی ، بررسی و ایده های نوین عقلانیت در مکتب فرانکفورت، تئوری بازبها و تئوری گزینش عقلانی